

PORKALABYGDEN

OCH DESS PROBLEM

Av skolorådet JOHN ÖSTERHOLM

DEN första militära stödjepunkten på Finlands territorium, Hangöområdet, som Sovjetunionen förvärvade i fredsfördraget efter vinterkriget, hade befunnits olämplig för sitt ändamål. När uppgörelsen efter det andra kriget nalkades, riktade ryssarna sina blickar på andra punkter av sydkusten. Under fredstrevarnas tid i början av år 1944 var det i ett skede fråga om Jusaröarkipelagen i Ekenäs yttre skärgård men sedan tog ryssarna sikte på Porkala jämte uppland och skärgård. Härifrån var vägen kort över till Reval och det var lätt att med grovt artilleri korka till Finska viken i samspel med de militära anläggningarna i Baltischport. I den mån den ryska basen var avsedd att utgöra ett grepp om Finland, betjänades detta ändamål bättre av Porkala med sitt läge i omedelbar närhet till Helsingfors och de strategiska förbindelserna till inlandet. Hangö i ryssarnas hand hade kallats en pistol i Finlands rygg. Porkala var en värjspets direkt mot hjärtat. I vapenstilleståndsfördraget den 19 september 1944 uppläts Porkalaområdet på arrende för femtio år till sovjetrysk marinbas och detta avtal bekräftades i fredsfördraget i Paris den 10 februari 1947. Arrendet fastställdes till ett i huvudsak symboliskt belopp, 5 miljoner mark om året.

Under en hektisk evakueringsfrist på tio dagar utrymdes Porkalaområdet och när ryssarna ryckte in den 29 september 1944, drogs ridån ned. Porkala blev en slutet värld, som skyddades effektivt för insyn genom en utomordentligt sträng bevakning. Ingen visste vad som försiggick där. Finland hade i fredsfördraget förbundit sig att se till att vägarna till Porkala skulle stå öppna under alla förhållanden till lands, till sjöss och i luften. Av järnvägstrafiken från östgränsen över Helsingfors till Porkala och av vad man kunde skönja av trafiken till sjöss, fick man uppfattningen att där sammandrogs avsevärda mängder militär. Sprängskotten, som dånade

långt över den kringliggande bygden, gav vid handen att befästningsarbeten i stor stil hade satts i gång. De äventyrslystna ungdomar, som i begynnelsestadiet tog sig in på kända stigar i skogsterrängen, infångades och släpptes först efter månadslångt fängelsestraff. Vinddrivna seglare och motorbåtar, som kom in på marinbasens vatten, hölls i förvar under veckor till varning för andra att se upp vid färden runt Porkalaområdets havsgräns mitt ute i Finska viken. I det allmänna medvetandet blev Porkala »det förlorade landet» som Arvid Mörne kallade det i sin bok om sin sommarbygd. Och drömmarna om underverket, som skulle ske och återskänka nejden åt dess folk i en nära framtid, bleknade efter hand som åren gick. Förhoppningarna avskrevs som fullständigt verklighetsfrämmande.

På sommaren 1955 lade Sovjetunionen fram sin plan för den europeiska politikens pacifiering. En av dess grundsatser var att ingen stat skulle vara berättigad att hålla militärbaser på ett annat lands territorium. Själv hade Sovjet visat vägen genom att skänka Port Arthur åt kineserna. Det låg då nära till hands att i konsekvensens namn peka på Porkala. Det gjorde ett par finländska tidningar men de tillrättavisades omedelbart av den officiella regeringspolitikens pressorgan som om de på ett störande sätt hade varit ute i ogjort väder. På andra sidan östgränsen föranledde pressdiskussionen om Porkala ingen reaktion.

Den 17 augusti gjorde Sovjetunionens ambassadör i Helsingfors Lebedev, ett besök hos president Paasikivi i hans sommarresidens Gullranda invid Nådendal och framförde på sin regerings vägnar inbjudan till ett besök i Moskva, där det skulle försiggå viktiga förhandlingar med Porkala i blickpunkten. Inbjudningen mörklades effektivt och sekretessen upprätthölls så strängt att först den 6 september bragtes nyheten till allmänhetens kännedom. När riksdagen samlades till sin höstsession, informerades dess utrikesutskott den 14 september om den förestående resan, men utrikesministern, som inte skulle följa med, visste inte att ge närmare besked om ändamålet och förhandlingsämnen. Samma dag anträdde färden till Moskva och den 17 kom underrättelsen att förhandlingarna hade lett till att Sovjetunionen förklarar sig beredd att sluta ett fördrag om att Porkala skulle återställas i Finlands oinskränkta besittning senast tre månader efter avtalets ratificering samt att i gengäld giltighetstiden för vänskaps- och biståndspakten av år 1948 skulle förlängas med 20 år fram till år 1975. Avtalen undertecknades den 19 september.

Budskapet från Moskva om utrymningen av Porkala var en stor sensation för hela världen och väckte glädje överallt i Finland, främst naturligtvis bland dem som plötsligt fick se sina hemliga drömmar om hembygdens återuppståndelse till livet förverkligade. Längre sedan ett ämne för betraktelser av militära experter, lekmanstrateger och vanligt trohjärtat folk vad som var orsaken till att Sovjetunionen avstod från Porkala efter att under 11 år ha byggt och omdanat nejden för sina militära syftemål. Det var självfallet de storpolitiska synpunkterna, som spelade huvudrollen. Porkalans återbördande var en gest av utomordentlig propagandaverkan. Det är också troligt att marinbasen på Finlands sydkust i atomvapnens och den moderna krigsteknikens tid inte hade stor betydelse, i synnerhet efter det vid Östersjöns östra och södra kuster hade anlagts stödjepunkter, vilka kunde tillfredsställa alla tänkbara behov. I Finland tog man särskilt fasta på den sidan av saken att bastionen Porkala inte mer var behövlig för att kontrollera den finländska utrikespolitikens lojalitet. President Paasikivis realistiska och mot framtiden syftande politik hade i hög grad bidragit till att skapa förutsättningar för en grannsämja på de öppna och lojala relationernas grund. Återförvärvet av Porkala krönte Paasikivis statsmannagärning.

Porkalaområdet bildar ett centralt avsnitt av Finlands sydkust i närheten av huvudstaden. Det mäter drygt 30 km i längd och ungefär lika mycket i bredd, inalles omfattande ca 1 000 km² land, insjöar och hav. Det består huvudsakligen av delar av tre nyländska kommuner, Kyrkslätt, som fick släppa till två tredjedelar av sin areal, Sjundeå samt Degerby, som praktiskt taget helt omslöt av marinbasens gränser. Ytterligare skars små bitar ur Esbo i öster och Ingå i väster.

Det var en gammal kulturbygd med högt stående jordbruk, som gick över i främmande händer år 1944. Av totala landarealen, 38 000 ha, var 12 611 ha åker och äng. Skärgården och havsbrämet inrymde sydkustens bästa fiskevatten. Hur runthänt marinbasens område skars till, framgår vid jämförelse med Hangöområdet, som utgjorde endast 117 km². Gränserna hade dragits upp schematiskt på kartan utan hänsyn till de geografiska förhållandena, bebyggelsen och lantbruket så att följderna även därigenom blev svåra för de stympade kommunerna.

Inalles var det 7 272 personer, som måste lämna det utarrenderade området medförande skörd och lösegendom i den mån det lät sig göra under den korta evakueringstiden. Stöten träffade i över-

vägande grad lantbrukare. Antalet av dem som hade sin utkomst av lantbruket utgjorde nämligen 5 100. Det stora flertalet gårdar var småbruk och fiskelägenheter. Av inalles 2 007 lägenheter hade endast 46 en större areal odlad jord än 50 ha. Befolkningen var praktiskt taget helt svensk. Det framgår bl. a. därav att på Porkalaområdet fanns vid utarrenderingen 18 folkskolor och en yrkesskola. Endast en av folkskolorna var finskspråkig.

När Porkalaområdet officiellt överlämnades i Finlands hand den 26 januari 1956, hade den högtidliga akten föregåtts av skildringar i rysk press om de väldiga anläggningar som uppförts och det goda skick i vilket de befann sig. För befolkningen var det endast att stiga på och ta sina hem i besittning: »Nycklarna ligger på fönsterbrädet i tamburen.» Det var bistert kallt och snön låg djup över markerna när de första strövtågen gjordes in på det hittills så strängt avspärrade området. Man kunde dock genast se att bygden hade lidit oerhört. Det föll i ögonen att skogarna hade blivit illa tilltygade genom summariska avverkningar och beskjutning med artilleri. Åkrarna hade på en del håll använts som övningsterräng för tunga stridsvagnar varigenom dräneringssystemet hade förstörts och vida arealer försumpats. I de öppna dikena växte skog av vide, al och björk. Och byggnaderna företedde vid närmare påseende en bedrövlig anblick i den mån de stod kvar på gårdarna. Förfall och sällsamma förändringar mötte bygdens folk, som ibland hade svårt att orientera sig på hemgårdens mark. Inomhus hade byggnaderna omgestaltats genom mellanväggar och andra arrangemang, som gav antydningar om bostadsförhållanden och levnadsätt under arrendetiden. De nya byggnaderna såg i regel respektabla ut vid första anblicken men visade sig vara uppförda efter byggnadstekniska metoder, som var främmande för finländska förhållanden. När snön smälte och nejden presenterade sig i sitt verkliga skick, blev intrycket ännu mer beklämmande. Det var uppenbart att en omfattande återuppbyggnadsverksamhet förestod, innan det kunde bli tal om allmän bosättning och återgång till produktivt näringsliv. Under sina år i Porkala hade de ryska militärmyndigheterna självfallet fullföljt sina speciella syftemål och därunder hade den blomstrande jordbruksbygden grundligt omgestaltats. Fördraget om återföreningen föreskrev att ingendera parten hade rätt att framställa ersättningsanspråk. En summarisk uppskattning gav vid handen att hälften av antalet bostadshus och 80 procent av ekonomibyggnaderna måste anses totalförstörda. De kvarstående byggnaderna från tiden före utarrenderingen beräknades i genomsnitt

ha förlorat 70 procent av sitt värde, vilket betyder att de i många fall måste rivas.

Porkalaområdets skogar har, såsom redan nämnades, lidit stora skador. Inemot 4 000 ha, motsvarande 20 procent av hela skogsarealen, har kalhuggits eller förstörts genom beskjutning. Mångstades har planlösa avverkningar skett, som trasat sönder bestånden. Skogsmarkernas dränering har råkat ur funktion. Omfattande restaureringsarbeten med plantering och sådd förestår innan skogen återfår sin forstliga produktionskraft.

När Porkalaområdet gick över i rysk hand utbetalades på grund av en lag år 1945 ersättning av staten enligt en degressiv skala. Endast förluster upp till 500 000 mark ersattes till fullt värde och det högsta belopp, som överhuvud utbetalades, var 3 miljoner mark, oberoende av om ägarens förluster var mångfalt större. Många jordägare fick på grund av den degressiva skalan släppa till ansenliga värden. Enligt ägarnas uppskattning steg värdet av den förlorade egendomen till 3 271 miljoner mark men i ersättningar utbetalades enligt lag endast 1 024 miljoner. Ersättningsbeloppen erlades till största delen i indexbundna statsobligationer. För dem som kunde behålla dessa »guldkantade» värdepapper, betydde de en tillgång, som inte berördes av penningvärdets fall, men det stora flertalet porkalabor måste sälja sina obligationer i ett tidigt skede för att få en start på ny grund eller för att överhuvud klara sitt existensproblem.

När Porkalaområdet återställdes till Finland, uppkom omedelbart frågan om äganderätten till fastigheterna och den ekonomiska uppgörelsen med staten. Juristerna invecklades i en olustig diskussion om vem fastigheterna rätteligen skulle anses tillhöra. En del av dem ställde sig på den ståndpunkten att äganderätten hade övergått till staten i och med att ersättningen hade utbetalats, medan andra hävdade att äganderätten obruten tillhörde dem som år 1944 var rätta ägare eller deras rättsinnehavare. Statsrådet tillsatte en kommitté för att utarbeta förslag till lag om rättsförhållandena och den ekonomiska avvecklingen. Den fick så till vida en egendomlig sammansättning att flertalet av dess medlemmar i förväg hade engagerat sig för uppfattningen om statens äganderätt. Det blev en långdragen historia, som följdes med misstro av Porkalaborna. Deras oro bekräftades, då kommittén utarbetade ett förslag om interimistiska besittningsbevis, med stöd av vilka Porkalaborna skulle återvända och ta sina hem i besittning utan att veta hur det till sist skulle gå med äganderätten. Från denna ståndpunkt retirerade dock

kommittén under intryck av den allmänna ovilja, som dess avsikter väckte och grundade slutligen sitt förslag på tankegången att ägarna av år 1944 skulle anses återinsätta i sin äganderätt efter det lagen trätt i kraft, men lämnade frågan öppen för såvitt det gällde tiden mellan överlåtelsedagen och datum för lagens ikraftträdande. Kommittén förbehöll staten en vidsträckt inlösningsrätt beträffande land- och vattenområden, på vilka byggnader eller andra anläggningar hade uppförts under arrendetiden utan att ägarna finge full ersättning. Endast ett partiellt vederlag förutsattes enligt den degressiva skalan i ersättningslagen av år 1945. Uppgårelsen med staten ville kommittén reglera enligt stränga principer, som bl. a. innefattade att den av staten erlagda ersättningen skulle på grund av penningvärdets fall återbetalas med ett 4–5 gånger höjt belopp. Dessutom borde jordägarna betala en »röjningsersättning» emedan jordanskaffningslagen, som hade stiftats främst för att förse de krigsflyttade med jordlägenheter, inte hade tillämpats på Porkalaområdet, som då var i rysk hand. Kommittéförslaget framkallade protester och kritiserades skarpt i den offentliga debatten.

I statsrådet behandlades lagstiftningen om Porkala i första hand av ett ministerutskott på basen av kommittéförslaget. Efter långa förhandlingar övergavs kommitténs tankegång och regeringen ställde sig oförbehållsamt på den principiella ståndpunkten att äganderätten skulle tillkomma dem, som vid överlåtelsen till Sovjetunionen var fastigheternas ägare och i anslutning därtill, att inlösen av mark- och vattenområden för statens räkning skulle ske genom expropriation mot full ersättning. Därmed hade den kränkta rättskänslan fått upprättelse. För den ekonomiska uppgörelsen föreslog regeringen en beräkningsgrund enligt vilken ersättningsbelopp över 1 miljon mark skulle återbetalas 4 gånger höjda men mindre belopp enligt en lindrigare skala. Dessutom föreslogs en tilläggsavgift, som motiverades med att jordanskaffningslagen inte hade tillämpats på Porkalaområdet och att inte heller för lägenheterna erlagts en specials katt, som uttogs efter kriget, i främsta rummet till bidrag för bekostande av de krigsflyttades kolonisation. Därutöver skulle den ekonomiska förmån, som Porkalabor erhållit i form av jord eller statslån för anskaffning av nya lägenheter, kompenseras genom ett tillskottsbelopp vid avräkningen. Betalningarna till staten skulle ske i rater under 12 år räknat från år 1959.

Riksdagen följde i allt väsentligt regeringens förslag trots att utomstående krafter, som kom till ordet i egenskap av sakkunniga vid utskottsberedningen, sökte vrida utvecklingen tillbaka till kom-

mittébetänkandets ståndpunkt. Då riksdagen lade sista handen vid »lagen om Porkalaområdets återförening» gjorde den ett uttalande, som fick en central plats i den debatt, som sedan uppkom och gällde spörsmålet om de land- och vattenområden staten skulle förbehålla sig, främst för försvarets räkning. Riksdagen föreskrev nämligen att expropriationen skulle inskränkas till det som vore oundgängligen nödvändigt. Dessutom önskade riksdagen att kommunernas behov skulle beaktas vid dispositionen av de byggnader, som uppförts under arrendetiden.

Lagstiftningen om Porkala hade på detta sätt fått en avfattning, som i rättsligt hänseende och med hänsyn till den ekonomiska avvecklingen var i stort sett tillfredsställande. Den långa serien av mothugg, som mött Porkalaborna på deras väg till hembygden, var dock därmed inte avslutad. Ett allvarligt hot mot hela Porkalabygden och dess framtid dök upp då försvaret trädde fram och gjorde gällande sina krav på jord- och vattenområden. Fördraget om Porkala hade fastställt att byggnader och anläggningar, som ryssarna uppfört, skulle tillhöra staten. Dem gjorde nu försvarsmakten anspråk på. Det utarbetades en vittsyftande plan, som inte nöjde sig med byggnader, hamnar, verkstäder, i berget insprängda förrådsrum jämte tomtområden utan dessutom innefattade vidsträckta land- och vattenarealer till övningsfält och skjutbanor för artilleri. Statsrådet, som bestämde expropriationens omfattning, skar ner det ursprungliga programmet, vilket dock i sitt slutliga skick omfattade inte mindre än 1 320 ha landområden, huvudsakligen belägna på Obbnäs' udde jämte uppland i Kyrksläpps socken, ett femtiotal holmar på Obbnäsfjärden, en flik av Porkala udde samt ett antal öar utanför kusten. Dessutom inneslöts i expropriationsplanen vattenområden på 1 063 ha.

Avgörandet i statsrådet föranledde en politisk konflikt. Svenska folkpartiet, som betraktade det som en bindande förpliktelse att värna Porkalabornas sak och hade gjort det till ett villkor för sin delaktighet i ministären Fagerholm att frågan om Porkala finge en tillfredsställande lösning, anmälde efter expropriationsbeslutet sitt utträde ur regeringen. Partiet förklarade att den lucka, som uppkommit i kustförsvaret, visserligen borde fyllas men att det inte kunde dela ansvaret för det öde, som drabbade Porkalabygden genom de alltför omfattande militära expropriationerna, i synnerhet som de enligt partiets åsikt inte kunde förenas med bestämmelserna i lagen om Porkalaområdets återförening. Lagen bestämde nämligen att sådana land- och vattenområden kunde exproprieras, på vilka

under arrendetiden uppförts byggnader, anläggningar och andra anordningar eller av andra dylika skäl anses erforderliga för militära eller andra allmänna ändamål. Nu uttogs i alla fall genom tvångsinlösen vidsträckta områden på vilka inga sådana anläggningar finns. Det hade inte heller presterats någon saklig motive-ring för de överdrivna anspråken, som i sina konsekvenser drab-bade ett drygt hundratal Porkalabor vilka således för andra gången fördrevs från sin hembygd. Svenska folkpartiet hade alltså gjort be-gränsningen av den militära framstöten mot Porkalaområdet till ett villkor för sitt kvarstående i regeringen. Då programmet för tvångs-uttaget av jord och vatten i hela dess slutliga omfattning likväl god-kändes av regeringen, drog partiet konsekvenserna och utträdde ur regeringskoalitionen. Konflikten fick sedan ett efterspel genom att Svenska folkpartiets representant i regeringen, utrikesminister Törngren, stannade kvar som »fackminister» utan parlamentariskt uppdrag, vilket i sin tur föranledde inre uppgörelser inom partiet, som konstaterade att Svenska folkpartiet inte tillhörde regeringen och att utrikesministerns beslut att gå sina egna vägar »inte var ägnat att lända partiet till gagn».

Frågan om de militära arrangemangen i Porkala avgjordes, som sagt, av regeringen och bringas under riksdagens prövning i sam-band med statsbudgeten endast till den del det gäller att bevilja an-slag för reparationer, ombyggnad och andra anordningar vid det mi-litära expansionsprogrammets förverkligande.

Den ekonomiska uppgörelsen mellan fastighetsägarna i Porkala och staten samt fastställandet av det belopp, som skall återbetalas av den erlagda ersättningen enligt lagen av år 1945, måste grundas på syn och värdering av skadorna i varje enskilt fall. De nämnder, som enligt lagen om Porkalaområdets återförening skall fastställa den slutliga avräkningen, kunde emellertid inte tillsättas emedan de för-klarades i blockad av vederbörande tjänstemannaorganisation, som befann sig i öppen lönestrid med staten. På grund av denna konflikt måste inflyttningen och igångsättningen av återuppbyggnaden upp-skjutas till följande år vilket självfallet var en ny och stor besvi-kelse för Porkalabygdens folk.

Många problem möter i fortsättningen den återförvärvade bygden och dess befolkning. Under de 12 år, som har gått sedan Porkala-området blev rysk marinbas, har många Porkalabor etablerat sig i annan miljö, byggt nya hem på ny grund. Det äldre släktledet ryg-gar kanske i en del fall tillbaka inför mödorna och kostnaderna att vända åter till hembygden, riva resterna av det gamla hemmet

och bygga upp igen. Det finns måhända inte heller alltid yngre familjemedlemmar, som är redo att ta hand om fädernegården i Porkala. Tillstramningen på penningmarknaden ökar svårigheterna att i tillräcklig utsträckning erhålla kredit för återuppbyggnaden på alla områden av näringslivet som lidit stora skador och samtidigt skall kapital anskaffas för avvecklingen av de ekonomiska förpliktelserna till staten. I vems händer kommer då de gårdar i Porkala, som inte besätts av sina nuvarande ägare? Den närbelägna huvudstaden expanderar mycket kraftigt och kräver ständigt ökat utrymme för bosättningen och industrierna. Trycket från detta håll över den återförvärvade bygden gör sig gällande och inrymmer ett hot mot dess språkliga enhet och dess gestaltning som en nejd för lantbrukare och fiskare. En förhandsutredning av Porkalaförbundet — en organisation som vaket och energiskt tillvaratar Porkalabornas intressen — ger dock vid handen att det övervägande flertalet har för avsikt att, kosta vad det vill, vända tillbaka till hembygden. Ett mörkt moln på horisonten mot framtiden bildar självfallet den militära inmarschen i Porkalaområdet. Dess inflytelser och verkningar i olika riktningar kan i detta skede inte överblickas men man måste utgå från att det sätts hinder för rörelsefriheten, att den produktiva verksamheten lider intrång och att i språkligt hänseende många följer härflyter av de finskspråkiga truppförbanden med deras befäl och administration. Det som skett i den Åboländska skärgårdskommunen Korpo, där ett kustartilleriförband med sin stab förlagts, väcker onda aningar. Porkalabygdens framtid bestäms i alla fall av dess egen befolkning, dess trohet mot hembygden och det svenska modersmålet.

Porkalaområdets återbördande var för Finland som stat och samhälle en tilldragelse av utomordentlig betydelse. Suveräniteten återställdes och Finland befriades från den ur neutralitetens synpunkt allvarliga förbindelsen enligt fredsfördraget, att se till att vägarna till Porkala under alla förhållanden stod öppna för Sovjetunionen till lands, till sjöss och i luften. Den ständigt levande, smärtsamma och oroande förnimmelsen av en främmande makts militära intrång på Finlands territorium utplånades. Trafikspärrarna bröts ner och de gamla förbindelselederna till lands och sjöss återknöts igen. För befolkningen öppnades vägen till hembygden efter tolv år i förskingringen. Dessa oskattbara vinningar ställer förpliktelser på den finländska statsmakten. En av de främsta är att stöda Porkalabygdens befolkning i bemödandena att ekonomiskt, socialt och kulturellt inordna »det förlorade landet» i samhällsenheten.